

ARAS

TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

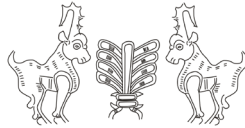
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

TUJANES

2019 / 1

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
Adına İmtiyaz Sahibi
Prof. Dr. Mehmet Hakkı ALMA

Editörler / Editors

Rıfat KUVANÇ
Bilcan GÖKCE

Grafik Tasarım / Graphic Design

Rıdvan YILDIZ

ISSN: 2651-4788

Baskı / Printing

Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi Müdürlüğü
No: 172/134 Kampüs / Bornova, İzmir
Tel : 0232 311 20 59 e-mail: bsmmd@mail.ege.edu.tr

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679
Basım Tarihi / Publication Date: 30 Aralık 2019

~~~~~  
*Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda bir kez  
yayınlanmaktadır.*  
~~~~~

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi Editörlüğü
İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 76000 Merkez-İğdır, Türkiye
Faks: +90 476 223 00 17 Tel.:+90 476 223 00 10/4635
e-mail: tujanes@gmail.com

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI
Doç. Dr. Erkan KONYAR
Doç. Dr. İsmail BAYKARA
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ
Dr. Öğr. Üyesi Bilcan GÖKCE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent GENÇ

Bilim Kurulu / Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU (İzmir)
Prof. Dr. Gülriz KOZBE (Batman)
Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU (İstanbul)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER (İstanbul)
Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI (Erzurum)
Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE (Kocaeli)
Prof. Dr. Rainer Maria CZICHON (Uşak)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (İğdır)
Prof. Dr. Goderdzi NARIMANISHVILI (Tbilisi)
Prof. Dr. Hasan BAHAR (Konya)
Prof. Dr. Stephan KROLL (München)
Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU (Erzurum)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul)
Doç. Dr. Ali OZAN (Denizli)
Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR (İzmir)
Doç. Dr. İsmail BAYKARA (Van)
Doç. Dr. Metin ALPARSLAN (İstanbul)
Doç. Dr. Mahmut AYDIN (Batman)

YAYIN HAYATINA BAŞLAYAN YENİ BİR ARKEOLOJİ DERGİSİ:

Aras Türkiye Eski Yakınoğu Araştırmaları Dergisi

Turkish Journal of Ancient Near Eastern Studies

Iğdır Üniversitesi 2008 yılında kurulmuş, Türkiye'nin oldukça yeni üniversitelerinden biridir. Akademik açıdan hızlı bir biçimde büyümeyi hedefleyen üniversite; Azerbaycan, Ermenistan, Nahçıvan ve Gürcistan'ın da yer aldığı Güney Transkafkasya ülkelerinin yanısıra İran'ın da bulunduğu coğrafyanın oldukça köklü bir geçmişe sahip zengin kültürlerinin araştırılması ve incelenmesi noktasında da istekli davranarak 2017 yılından itibaren Arkeoloji Bölümü'nü aktif hale getirmiştir. Bölümün aktif hale getirilmesinin yanısıra ülkemizde de büyük bir eksiklik olduğu görülen ve özellikle Türkiye ile kültürel ilişki içerisinde olan Güney Kafkasya, Kuzeybatı İran ve Kuzey Mezopotamya'da gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve araştırmaların yayınlanabileceği yeni bir dergi yayınlamayı da üstlenmiştir.

Derginin ismi, öncelikle Iğdır ilinin de yer aldığı geniş bir kültürel bölgeyi kapsayan Aras Nehri'nin içinden aktığı geniş bir coğrafyayı temsil etmesi açısından Aras olarak seçilmiştir. Bilindiği üzere ülkemiz sınırları içerisinde Bingöl Dağları'ndan doğan Aras Nehri; sırasıyla Erzurum, Kars ve Iğdır illerinden geçtikten sonra ülkemiz sınırları dışında Hazar Denizi'ne dökülür. Oldukça geniş ve bereketli bir alana sahip Aras Havzası'nda yapılan araştırmalar bölgenin Prehistorik dönemlerden itibaren yerleşim gördüğünü ortaya koymuştur. Kalkolitik ve Tunç Çağlarına ait merkezlerin varlığı kültürel sürekliliği ortaya koymuş ve Demir Çağında Van Gölü Havzası'nda kurulan Urartu Krallığı'nın egemenlik alanına girmiştir. Sadece ülkemizin değil Yakın Doğu'nun da çatısı olarak adlandırılan görkemli Ağrı Dağı'nı da bünyesinde barındıran Aras Havzası; Güney Kafkasya, İran ve Anadolu arasındaki kültürel ilişkilerin merkezinde yer alan ve tarih boyunca önemini koruyan bir bölge olmuştur.

Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü bünyesinde "Aras, Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi/Turkish Journal of Ancient Near Eastern Studies" ismiyle yayınladığımız derginin ilk sayısı ile özellikle arkeoloji, tarih ve dilbilim okurlarının karşısına çıkmaktan dolayı büyük bir mutluluk duymaktayız. Derginin kurulması aşamasında bizi cesaretlendiren ve her aşamada destek veren Iğdır Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Hakkı Alma'ya çok teşekkür ediyoruz. Bunun yanısıra ilk sayımızı hem Doğu Anadolu Bölgesi'nde hem de Güney Kafkasya'da önemli arkeolojik çalışmalar gerçekleştirmiş Antonio Sagona'ya ithaf ederek anısını yaşatacak olmaktan dolayı da büyük bir mutluluk duymaktayız.

Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ

Dr. Öğr. Üyesi Bilcan GÖKCE

EDİTÖRLER

---

1 A. Sagona'nın biyografisi için bakınız: Ronald T. Ridley, "Antonio Giuseppe Sagona (1956-2017)", *Ancient Near Eastern Studies*, 55, 2018, 1-8.

Prof. Dr. Antonio (Tony) Sagona
(1956 - 2017)

Saygıyla anıyoruz...
In memoriam...

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Politik Sınırlar ve Arkeoloji: Kura-Aras Kültürel Kompleksi ve Iğdır Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Örneği Mehmet Işıklı	9
Reconsidering the Antler Y-Box and Its Findspot in an Early Trialeti Burial in Sos Höyük, Eastern Turkey Claudia Sagona	20
Ilısu Barajı İnşaat Sahasının Arkeolojik Potansiyeli A. Tuba Ökse	42
Ayanis'te Sitadel ve Dış Kent Arasındaki Sosyo-Ekonomik İlişkiler Aylin Ü. Erdem	62
Van Gölü Çevresinde Etnoarkeolojik Bir Araştırmanın Hikâyesi: Kil, Seramik Ekolojisi, Çanak Çömlek ve Urartu'nun Mirası Atilla Batmaz	71
Recently Discovered Archaeological Sites in the Dostan Area, Salmas Region, Iran Behrouz Khanmohammadi - Roberto Dan - Keomars Hajji Mohammadi	83
Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması Sami Patacı - Özlem Oral Patacı	95

AYANİS'TE SİTADEL VE DIŞ KENT ARASINDAKİ SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİLER

Aylin Ü. Erdem *

Öz

Doğal tepeler üzerinde yer alan sitadellerin eteklerine merkezi otorite tarafından planlanarak inşa edilen Urartu kentleri, askeri seferler sonucunda çeşitli bölgelerden getirilen halkların yerleştirildiği farklı etnik grupları barındıran kozmopolit toplum yapısına sahiptir. Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar Urartu dış kentleri ve sitadeller arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında kısmen ipucu verir. Bu makalede Ayanis kazılarında elde edilen arkeolojik veriler ışığında, dış kent ve sitadel arasında geliştirilen sosyo-ekonomik ilişkilerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Ayanis, Dış Kent, Sitadel, Sosyo-Ekonomik İlişkiler.

The Socio-Economical Relationships Between the Citadel and the Outer Town at Ayanis

Abstract

Urartian cities, built by the central authority on the slopes of the citadels, were composed of different ethnical groups which were transported to these cities as a result of military campaigns add to these cities a cosmopolitan character. Archaeological evidence and written sources give us an opportunity to have an insight about the nature of the relationships between the outer towns and the citadels. This paper aims to discuss the socio-economic relationships between the citadel and outer town at Ayanis in the light of archaeological evidence.

Keywords: Urartu, Ayanis, Outer Town, Citadel, Socio-Economic Relations.

---

* Doç. Dr. Aylin. Ü. Erdem, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 35100, Bornova, İzmir, e-mail: aylinerdem@gmail.com, [ORCID:0000-0002-5584-9357](https://orcid.org/0000-0002-5584-9357).

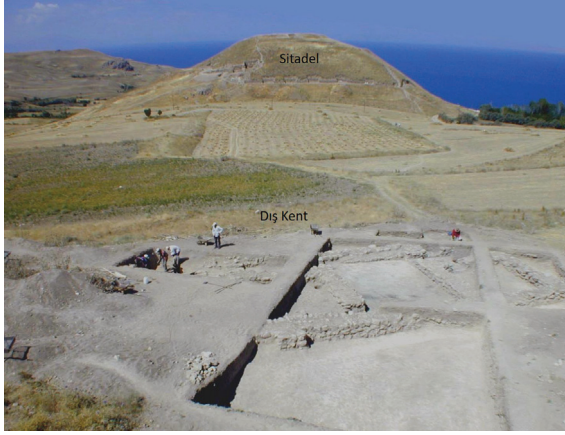
Giriş

Doğu Anadolu'nun tarihsel süreci göz önüne alındığında, ilk kentlerin Orta Demir Çağ'da Urartu Devleti'nin kuruluşuyla birlikte karşımıza çıktığını görüyoruz. Daha önceleri kırsal yaşantının hâkim olduğu köy yaşantısıyla temsil edilen bu toprakların, Urartu Devleti'yle birlikte yerleşim yapısında büyük çaplı değişimler yaşanarak kentsel yaşantının ilk örnekleri tesis edilmeye başlanmıştır. İçerisinde saray, tapınak, toplantı/kabul salonu, depo odaları gibi çeşitli yapı birimlerini içeren sitadellerin çevresi genellikle kulelerle güçlendirilmiş savunma duvarıyla çevrelenmiştir. Doğal yüksek tepeler üzerine konumlandırılan bu sitadellerin eteklerinde ise sivil halkın ikamet ettiği konutlardan oluşan bir dış kent söz konusuydu. Özellikle Karmir-Blur (Piotrovsky 1969: 178), Bastam (Kleiss 1988: 19-23), Van Kalesi (Tarhan-Sevin 1994: 850-854; Konyar 2011: 411-412) ve Ayanis gibi merkezler sitadel ve dış kent oluşumunu yansıtan önemli Urartu merkezleri arasında yer alır.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar göz önüne alındığında, Urartu arkeolojisinin en temel sorunlarından birisini kazı çalışmalarının, dış kent olarak tanımlanan alanlardan ziyade, etrafı surla çevrili sitadel alanlarında yapılması oluşturmaktadır. Nitekim Urartu arkeolojisiyle ilgili bilgilerin neredeyse tamamının sitadel kazılarında ibaret olması bu noktada hiç de şaşırtıcı değildir. Buna istinaden Urartu dış kentleri üzerine yapılan çalışmaların özellikle Armavir (Argıştihinili), Karmir-Blur, Bastam ve Ayanis gibi birkaç merkezle sınırlı olduğunun altı çizilmelidir. Ayanis kazıları son 30 yıldır Urartu dış kentleri üzerine kapsamlı çalışmaların yürütüldüğü tek merkez olarak bu konuda önemli katkılar sağlamaktadır (Fotoğraf 1) (Çilingiroğlu 2001; Stone-Zimansky 2001: 355-376; Stone-Zimansky 2004: 236-242; Stone 2012: 89-90; Zimansky 2019).

Ayanis Dış Kentinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Van'ın 35 km kuzeyinde bulunan Ayanis Kalesi/ Sitadel Tepesi 400 x 150 m ölçülerinde doğal bir tepe üzerine inşa edilmiştir. 1989 yılında itibaren yürütülen çalışmaların bir kısmı sitadeli çevreleyen dış kent alanında yürütülmüştür (Çilingiroğlu 2001: 9; Çilingiroğlu 2012: 2-24). Sitadelin eteklerinden itibaren, kuzey, güney ve doğu yönde yayılım gösteren dış kentin yaklaşık 80 hektarlık bir alana yayıldığı tespit edilmiştir (Stone-Zimansky 2004: 236-242). Söz konusu yayılım alanı içinde Güneytepe, Pınarbaşı, Depo ve Köy olarak tanımlanan alanlarda kazı çalışmaları yürütülmüştür (Fotoğraf 1) (Stone-Zimansky 2003: 217-222). Bu kazılardan elde edilen veriler, Urartu Devleti döneminde dış kentlerin mimari ve yerleşim düzeni açısından ne tür özelliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Stone-Zimansky 2001; Stone-Zimansky 2003; Stone-Zimansky 2004; Stone 2012; Zimansky 2019). Buna göre taş temelli, kerpiç duvarlı ve dörtgen planlı yapıların bulunduğu ve bunların kimi zaman direk anakaya üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Hatta Güneytepe'de açığa çıkarılan bazı yapılarda anakayanın direk yapı tabanı olarak kullanıldığı da belgelenmiştir. Neredeyse tümüyle tek katlı yapılardan oluşan Ayanis dış kentinde kimi zaman iki katlı yapıların inşa edildiği de

Fotoğraf 1- Ayanis sitadeli ve dış kenti genel görünüm (Ayanis Kazısı Arşivi).

değişen bağımsız olarak inşa edilmiş büyük boyutlu yapılar olduğu dikkati çeker. İri taşlardan oluşan temel duvarlarına sahip olan bu yapılar “bağımsız yapılar” olarak tanımlanmış ve bunların genelde 100 metrekare ölçüsündeki diğer küçük taş örgülü ve ortak duvarlı yapılardan ayrıldığı belirtilmiştir (Fotoğraf 2) (Stone 2012: 91; Zimansky 2019: 627). Dolayısıyla eldeki arkeolojik veriler üzerinden Ayanis dış kentinde en azından 2 farklı mimari yapılanmadan bahsetmek mümkündür. Bunlardan büyük ve bağımsız olan yapıların daha resmi nitelikte olduğu ve merkezi otoriteye bağlı devlet mimarları tarafından inşa edildiği düşünülürken, diğerlerinin yerleşimciler tarafından inşa edilmiş olabileceği üzerinde durulur (Stone 2012: 91). Urartu kentlerinin devlet organizasyonu ile inşa edildiği ve askeri seferler sonucu farklı bölgelerden getirilen insanların bu kentlere yerleştirildiği, Urartu yazılı kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir (Çilingiroğlu 1983: 311-317). Terminolojide “nüfus aktarımları” olarak tanımlanan bu uygulamanın birçok Urartu kentinin inşasında önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Nitekim Ayanis Kalesi kazılarında elde edilen tapınak yazıtı, benzer uygulamanın Ayanis kenti için de geçerli olduğunu ve Ayanis kentine “*Hate, Muşki ve Asur*” bölgelerinden çeşitli halkların yerleştirildiğini aktarmaktadır.

bilinmektedir. Özellikle Güneytepe’de Urartu Dönemi topografyasının eğimine bağlı olarak bazı yapıların kottan iki katlı inşa edildiği tespit edilmiştir. Söz konusu yapılar içinde açığa çıkarılan depolama amaçlı kullanılan silolar, ocaklar, tandırlar, ezgi taşları gibi buluntular, bunların domestik işlevini açıkça ortaya koymaktadır (Stone 2012: 91-92).

Mimari veriler ışığında Ayanis dış kentinin yerleşim düzeni, sokaklar üzerine yerleştirilmiş birbirine bitişik dörtgen planlı yapılardan oluşur (Fotoğraf 2). Bunlar arasında bazı yapı komplekslerinin 250-500 metrekare ölçülerinde

Fotoğraf 2- Ayanis dış kent mimarisi (Ayanis Kazısı Arşivi).

Arkeolojik kazılar, Ayanis dış kentinde sosyal açıdan farklı etnik yapılanmanın var olduğunu desteklemektedir. Özellikle beslenme stratejisi ve bazı çanak çömlek bulguları söz konusu etnik çeşitlilik hakkında ipuçları sunmaktadır. Buna göre genellikle koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların tüketilmiş olmasına rağmen bir grup evde daha çok sığır etinin tüketildiği kaydedilmiş ve beraberinde bu evlerde Asur tipi çanak çömlekler açığa çıkarılmıştır. Aynı şekilde bir diğer grup evde ise köpek etinin tüketildiğine dair veriler elde edilmiştir (Stone 2012: 97). Tüm bu veriler üzerinden söz konusu mahalleler, Ayanis tapınak yazıtında bahsedilen *Asur* ve *Muşki* ülkelerinden getirilen halkın yerleştiği mahalleler şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla sosyal açıdan değerlendirildiğinde, Urartu dış kentlerindeki yapılanmanın etnik gruplara göre kümelenildiğini kesin olarak söyleyebiliriz.

Ayanis dış kentinde sosyal çeşitliliğin arkeolojik veriler üzerinden doğrulandığı gözlenirse de, söz konusu etnik gruplar arasında hangisinin daha fazla söz sahibi olduğu veya hangisinin sitadelle yakın ilişkiler kurarak ekonomik zenginliğe sahip olduğunu anlamak oldukça zordur. Ancak bunlar arasında özellikle de “bağımsız yapılar” ile ekonomik açıdan varıllığı gösteren buluntuların ele geçtiği diğer bazı yapıların sitadel ilişkilerinde önemli rol oynadıkları düşünülebilir. Ayanis dış kent yapılarına bakıldığında devlet otoritesi tarafından inşa edildiği düşünülen büyük boyutlu bağımsız yapıların devlet adına sitadelle çalışan resmi memurlara veya sitadelle ilişkili daha varlıklı kişilere ait olabileceği düşünülebilir. Ancak dış kent yapılarının çoğunluğunu, yerleşimciler tarafından inşa edildiği düşünülen bitişik duvarlı daha küçük ölçekli yapıların oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Söz konusu yapılarda açığa çıkarılan tahıl siloları, ahırlar gibi arkeolojik veriler, dış kentte yaşayan halkların çoğunun ekonomik açıdan bağımsız olduklarını düşündürmektedir (Stone 2012: 97). Tarım ve hayvancılık ekonomisinin ağırlıklı olduğu bu geçim modeli, günümüz Ayanis Köyü’nün de başlıca geçim modelini oluşturmaktadır (Erdem 2015: 27-46; Çevik-Erdem 2015: 312-325).

Ayanis dış kent yapılarındaki çanak çömlek ve diğer buluntular üzerinden de varıllık üzerine bazı çıkarımlar yapılabilir. Oldukça az oranda olsa da, “saray malı” olarak da tanımlanan kırmızı perdahlı çanak çömleklerin veya fibula, ok ucu ve takı gibi bazı bronz ve demir objelerin dış kent yapılarında tespit edilmesi, yerleşimcilerin bu prestij objelerini temin edebildiklerini ve varıllıklarını göstermesi açısından destekleyici bulgulardır. Nitekim dış kentte açığa çıkarılan Urartu dönemine tarihlenen bir mezar içindeki bronzdan yapılmış küpe, yüzük ve kemer gibi buluntular söz konusu varıllığın göstergesi olarak kabul edilebilir (Stone 2012: 98-99). Dolayısıyla Urartu dış kentlerinde yaşayan halkların bu topraklara sürülen ve devlet adına zorla çalıştırılan sınıfsız halklar olarak tanımlanan modele uymadıkları açıkça belirtilmemiştir (Stone 2012: 99).

Sitadel ve Dış Kent Arasındaki Sosyo-Ekonomik İlişkiler

Yüksek tepeler üzerine etrafı surla çevrilerek inşa edilen Urartu sitadelleri, her ne kadar halk ile yönetici sınıf arasına konmak istenen keskin ayrımı simgelese de, aslında her ikisi arasında simbiyotik bir bağın bulunduğu da şüphesizdir. Dış kentler, devlet otoritesini temsil eden sitadeller tarafından inşa edilir, yönetilir ve korunur; sitadeller de dış kent

Fotoğraf 3- Ayanis sitadeline bulunan depo odaları ve tarımsal aletler (Erdem 2015: Res. 18).

tarafından beslenir ve ayakta tutulur. Ayanis dış kentinden elde edilen veriler, hem kent nüfusunun bölgeye taşınması, hem de kentin inşa edilmesi süreçlerinde dış kentteki halk ile sitadeldeki yönetici sınıfın ortak hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayanis dış kentindeki bazı yapıların direk merkezi otorite tarafından planlanarak inşa edildiğine yönelik ipuçlarının elde edilmesi, aynı zamanda inşa malzemesi ve araç gereçlerin temininde de sitadelin öncü rol oynadığını düşündürmektedir.

Savaşlar, asker desteği veya savunma ihtiyacı gibi askeri durumlar olmadığı sürece, Ayanis sitadeli ve dış kenti arasındaki ilişkinin başlıca dayanağını sosyo-ekonomik ilişkiler oluşturur. Özellikle tarım ve hayvancılık ekonomisinin ağırlıklı olduğu Urartu coğrafyası göz önüne alındığında, Ayanis dış kenti ve sitadeli arasındaki ekonomik ilişkilerin temeline tarım ve hayvancılık oturur. Batıda Van Gölü kıyısından, kuzeyde Eşekuçuran Tepe'sine kadar Ayanis dış kenti çevresindeki geniş arazilerin, Urartu dönemi tarımsal faaliyetlerinde kullanıldığı yüzeydeki çanak çömlek bulgularıyla tespit edilmektedir. Bu kadar geniş tarımsal alanlar ve sitadeldeki büyük depo odaları (Fotoğraf 3) göz önüne alındığında, tarlalardaki işgücü ihtiyacının dış kentten sağlanması kaçınılmazdır. Nitekim Ayanis sitadeline kazılarda demirden yapılmış saban pulları ve yabalar (Fotoğraf 3), bu tür faaliyetlerin özellikle merkezi otoritenin desteğiyle yapılmış olabileceğini düşündürmektedir¹.

Ayanis dış kent yapılarında açığa çıkarılan tahıl siloları, söz konusu halkların aynı zamanda kendi depolama alanlarının ve kendi

¹ Urartu sitadellerinde depolanan tahılın miktarı veya kaç kişilik nüfusu besleyebileceği üzerine yapılan hesaplamalarla ilgili ayrıntılı bilgiler için bakınız: Çilingiroğlu 2008: 194; Erdem 2011: 85-86.

mülkiyetlerinin var olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Dolayısıyla Ayanis sitadeli ile dış kenti arasında tarımsal üretimden depolamaya kadar tüm süreçte (tarlaların sürülmesi, sulanması, hasat, depolama vs.) birtakım ilişkilerin kurulduğu şüphesizdir.

Dış kent ve sitadel arasındaki ekonomik ilişkilerin bir diğer önemli ayağını hayvancılık oluşturur. Doğu Anadolu dağlık coğrafyasının erken dönemlerden itibaren başlıca geçim kaynağı hayvancılık ekonomisidir. Urartu Devleti kurulduktan sonra devletin teşvik ettiği birincil faaliyet tarım ekonomisinin geliştirilmesi olsa da, hayvancılık ekonomisi her daim bu topraklarda yaşayan kültürlerin en temel besin kaynağı olarak karşımıza çıkar. Urartu yazılı kaynaklarının aktardığı bilgiye göre çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvanın her yıl düzenli olarak dini ritüellerde kurban edildiği dikkati çeker (Batmaz 2013: 802-827). Urartu merkezlerinde açığa çıkarılan hayvan kemikleri de söz konusu yazılı kaynakları destekler niteliktedir. Van Kalesi gibi Urartu sitadellerinde yapılan kazı çalışmaları, sitadel içinde ahır yapılarının var olduğunu ortaya koysa da², hayvanların büyük bir kısmının dışarıdan özellikle de yarı göçebe veya yerleşik gruplardan temin edildiği düşünülmektedir. Sitadel çevresinde yer alan dış kent yapılarının bazılarında tespit edilen ahırların, dış kent sakinlerinin özel mülkiyetine işaret ettiği gibi, sitadel için hayvan ve hayvansal ürünlerin temin edilmesinde rol oynadıkları şeklinde de yorumlanabilir. Hatta sadece etin değil, aynı zamanda süt, yoğurt, peynir ve belki de yün/deri gibi hayvansal ürünlerin en azından bir kısmının yine periferide yer alan kırsal yerleşimlerden veya dış kentlerden sağlanmış olması muhtemeldir³. Bu noktada, Ayanis sitadeline hayvansal ürün üretiminin hiç yapılmadığını düşünmek hatalı olur. Gerek sitadelerde, gerekse dış kentte açığa çıkarılan mutfak yapılarında peynir üretimine yönelik kanıtların bulunması, her iki alanda da hayvansal ürünlere yönelik işlemlerin yapıldığı açıkça anlaşılır.

Sitadel ve dış kent arasındaki bir diğer ekonomik bağ, çanak çömlek üretimiyle ilişkilidir. Urartu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte ilk kez hızlı dönen çarkta şekillendirilmeye başlayan çanak çömleklerin üzerinde tespit edilen çömlekçi işaretleri çeşitli atölyelerin var olduğunu ortaya koyar. Seramik üretim atölyelerinin sitadel kazılarında henüz bulunmamış olması, atölyelerin daha çok dış kentlerde veya kil yataklarına yakın alanlarda konumlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayanis sitadeline şimdiye kadar açığa çıkarılan çanak çömlekler üzerine yapılan incelemeler, sadece Ayanis'te bile neredeyse 50 farklı çömlekçi/atölye işaretinin kullanılmış olduğunu gösterir (Fotoğraf 4). Atölye işaretinin bu kadar fazla sayıda olması bunların bir kısmının özel atölyeler olabileceğini düşündürmektedir (Erdem 2013: 200-205). Sitadel yapılarındaki bazı odaların sadece çanak çömlek depolamak için kullanıldığı ve binlerce kabın bu depolara istiflendiği düşünüldüğünde, bunların üretimi konusunda dış kent sakinleri

---

2 Urartu yazıtlarında *'sırşini'* olarak tanımlanan ahır yapılarının Van Kalesi'nde tespit edildiği rapor edilmiştir (Tarhan-Sevin 1991: 431).

3 Sitadelerde çok az sayıda örnekle temsil edilen ve daha çok kırsal yerleşimlerde yoğun olarak bulunan Demir Çağ yivli çanak çömleği, sitadel ile kırsal arasındaki hayvansal ve tarımsal ürün değiş tokuşunun arkeolojik göstergelerinden biri olarak kabul edilir (Erdem 2009: 299-308).

içinden veya kil yataklarına yakın civar yerleşimlerdeki ustalardan destek alınması kaçınılmazdır. Dolayısıyla gerek kilin temini ve hazırlanması, gerekse kabın üretilmesi ve fırınlanması gibi konularda merkezi otoriteye bağlı atölyeler kadar, dış kent veya civar yerleşimlerdeki özel atölyelerden de destek alınmış olması muhtemeldir.

Yine genellikle sitadel kazılarında yoğun olarak tespit edilen ve merkezi otoriteyi temsil eden kırmızı perdahlı saray kapları veya devetüyü astarlı depolama kaplarının az oranlarda da olsa dış kent kazılarında bulunması, bunların dış kent sakinleri tarafından da temin edildiğini açıkça ortaya koyar.

Sonuç olarak, Ayanis sitadeli ve dış kenti arasında kurulan sosyo-ekonomik ilişkilerin niteliğini arkeolojik veriler üzerinden kısmen kurgulamak mümkündür. Bu ilişkilerin temelini, Ayanis ve çevresinin başlıca geçim kaynağını oluşturan tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Sitadel ve dış kent arasında tarım ve hayvancılık ekonomisi üzerinden kurulan simbiyotik ilişki ağının, farklı etnik gruplardan oluşan kent sakinlerini bir arada tutan temel dayanaklardan biri olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 4- Ayanis Kalesi'nden çömlekçi işaretleri (Erdem 2013: Fig. 14).

Kaynakça

- Batmaz 2013 Batmaz A., “Urartu Dininde Kurban Kavramı ve Kurban Uygulamaları”, *Belleten* LXXVII-280, 801-832.
- Çevik – Erdem 2015 Çevik, Ö - Erdem, A. Ü., “Ethnoarchaeology in Ayanis Village in Eastern Anatolia: Production, Storage and Consumption of Pastoral Products both in the Present and the Past”, *International Symposium on East Anatolia- South Caucasus Cultures. Proceedings II*, (ed. M. Işıklı- B. Can), Cambridge Scholars Publishing, 312-325.
- Çilingiroğlu 1983 Çilingiroğlu, A., “Urartu’da Toplu Nüfus Aktarımları”, *Anadolu Araştırmaları IX*, 311-317.
- Çilingiroğlu 2001 Çilingiroğlu, A., “Introduction”, *Ayanis I: Ten Years’ Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998, Documenta Asiana 6*, (ed. A. Çilingiroğlu- M. Salvini), 9-13, Rome.
- Çilingiroğlu 2008 Çilingiroğlu, A., “Ayanis Kalesi Depo Odaları İle İlgili Bazı Öneriler”, *Muhibbe Darga Armağanı*, (ed. T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar), 187-196, İstanbul.
- Çilingiroğlu 2012 Çilingiroğlu, A., “Ayanis”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (ed. A. Çilingiroğlu- Z. Mercangöz- G. Polat), 2-24, İzmir.
- Erdem 2009 Erdem, A. Ü., “Van Gölü Havzası’nda Bulunan Demir Çağ Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat*, (ed. H. Sağlamtimur vd.), 299-308, İstanbul.
- Erdem 2011 Erdem, A. Ü., “Ayanis Verileri Işığında Urartu’da Tahıl Depolama”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi XVI*, 83-91.
- Erdem 2013 Erdem, A. Ü., “Potters’ Marks in Urartu on The Basis of New Evidence from Ayanis Fortress”, *Iranica Antiqua 48*, 193-220.

- Erdem 2015 Erdem, A. Ü., “Doğu Anadolu’daki Tarımsal Etkinliklerin Etnoarkeolojik Değerlendirmesi: Van-Ayanis Örneği”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 149, 27-46.
- Konyar 2011 Konyar, E., “Van-Tuşpa Aşağı Yerleşmesi Van Kalesi Höyüğü Kazıları”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı* 3, 409-428.
- Stone 2012 Stone, E., “Social Differentiation within Urartian Settlements”, *Bianili Urartu: The Proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007*, (ed. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky), 89-99, Peeters.
- Stone – Zimansky 2001 Stone, E.- Zimansky, P., “Survey and Soundings in the Outer Town of Ayanis 1996-1998”, *Ayanis I: Ten Years’ Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998, Documenta Asiana* 6, (Ed. A. Çilingiroğlu- M. Salvini), 355-375, Rome.
- Stone – Zimansky 2003 Stone, E.- Zimansky, P., “The Urartian Transformation in the Outer Town of Ayanis”, *Archaeology in the Borderlands. Investigations in Caucasia and Beyond*, (ed. A. Smith- K. Rubinson), 213-228, Los Angeles.
- Stone – Zimansky 2004 Stone, E.- Zimansky, P., “Urartian City Planning at Ayanis”, *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney. Ancient Near Eastern Studies Supplement* 12, (Ed. A. Sagona), 233-243, Leuven.
- Tarhan – Sevin 1991 Tarhan, T.- Sevin, V., “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları-1989”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 429-456.
- Tarhan – Sevin 1994 Tarhan, T.- Sevin, V. 1994, “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları”, *Bulleten* LVII-220, 843-861.
- Zimansky 2019 Zimansky, P., “The Free-Standing Urartian House”, *Context and Connection: Essays on the Archaeology of the Ancient Near East in Honour of Antonio Sagona*, (ed. A. Batmaz-G. Bédianashvili- A. Michalewicz-A. Robinson), 617-628, Leuven.

ISSN 2651-4788

9 772651 478002